

Om etik, ret og omsorg i social- og psykiatriarbejdet

Af Mogens Lilleør, 2003

Består der et dilemma mellem brugerret og omsorg? Både ja og nej! Teoretisk mener jeg svaret er nej. Brugerret og omsorg har samme formål, de er blot forskellige veje til målet. Med hensyn til praksis synes svaret at være ja. I praksis er det en kendsgerning at mange oplever en konflikt mellem dem. Det er selvfølgelig ikke ensbetydende med at der er en konflikt, for oplevelsen kunne skyldes en faglig og / eller personlig usikkerhed hos personalet med hensyn til hvad det 'etiske' i arbejdet er og konkret indebærer. Jeg fornemmer at tidens stærke fokus på brugerret, brugerselvbestemmelse og brugerindflydelse har skabt usikkerhed hos nogle medarbejdere. Man synes undertiden at bevæge sig i et ingenmandsland.

I denne artikel vil jeg prøve at klare begreberne en smule i forhold til arbejdet i 'grænselandet' mellem medarbejder og bruger. Hvem er medlem af det etiske univers? Hvad betyder rettighed og omsorg? Hvem kan have ansvar og dermed påtage sig pligter? Er brugeren moralsk person? Hvad er rettighed og omsorg godt for? Består der et dilemma mellem brugerret og omsorg? Hvad sker der hvis man glemmer formålet med arbejdet?

Hvem er medlem af det etiske univers?

Denne verden består dels af ting som ikke har krav på hensyn, dels af ting som har krav på hensyn. Hvilken slags ting har krav på hensyn? Eller sagt på anden måde: Hvilken slags ting er medlem af det etiske ansvarsområde?

Ting for hvem det ikke gør en forskel hvordan de behandles, er ligegyldige. Dem behøver man ikke tage hensyn til. Den nødvendige og tilstrækkelige betingelse for at en ting er medlem af det etiske ansvarsområde er, at det gør en forskel for den hvordan den bliver behandlet. Pointen er at for at en ting er etisk skal den som et minimum kunne have to oplevelsestilstande og 'foretrække' den ene frem for den anden, for så gør det en forskel for den om den er i den ene tilstand eller den anden. 'Den for hvem det gør en forskel ...' er moralsk subjekt og har derfor ret til relevant hensyn.

Hvad betyder rettighed og omsorg?

I kraft af det etiske kommer rettigheder og omsorg ind i verden: 'Rettighed' henviser her til de civile, fundamentale rettigheder der beskytter individet mod overgreb. De civile rettigheder gælder for alle der har status som moralsk subjekt uanset om man kan eller vil noget. 'Omsorg' betyder at sørge for at individet ikke isoleres, at det ikke er en ø, dvs. sørge for at det drages ind i et relevant fællesskab, så dets status og værdighed varetages.

Hvem kan have ansvar og dermed påtage sig pligter?

Der er civile rettigheder, men der er også såkaldt 'politiske' rettigheder der sigter mod individernes aktive indflydelse og selvbestemmelse. De politiske rettigheder gælder kun de væsener som udover at være moralske subjekter også er moralske agenter, dvs. også har tilstrækkelige færdigheder til helt eller delvist at håndtere eget liv og gøre noget for andre. Det er væsener der vil noget og kan noget. Et sådant væsen, der både er moralsk subjekt og moralsk agent, er moralsk person. Det er i stand til at påtage sig ansvar og dermed for-

pligtelser. For at kunne forvalte et ansvar i et socialt fællesskab, skal man som et minimum kunne tre ting:

- *Genkende* de relevante situationer pligten omfatter, dvs. man besidder empatiske færdigheder, følelser og indsigt i et omfang der gør moralperception mulig.
- *Vurdere* de relevante situationer, dvs. følelser og indsigt er farvet af etiske principper og værdier som angiver normer for 'rigtig og forkert'; uden en sådan ville personen ikke kunne navigere socialt.
- *Træffe beslutning* i forhold til situationerne, dvs. man kombinerer evnen til at tænke over de mål og midler man har (højere ordens refleksion) og evnen til enten at acceptere eller forandre dem (beslutningsevne).

Altså den moralske person identificerer og bedømmer moralsk relevante situationer gennem tre færdigheder: Moralperception, dømmekraft og autonomi.

Sammenfattende kan den moralske person beskrives i to dimensioner:

- **Moralsk subjekt:** En indtryksåbenhed eller et oplevelsesnærvær som medfører at det gør en forskel for en hvordan man bliver behandlet. Hermed begrundes etisk status og følgelig civile rettigheder og omsorg.
- **Moralsk agent:** En evne til at genkende og vurdere moralsk relevante situationer og handle korrekt i dem (moralperception, dømmekraft, autonomi). Hermed begrundes politiske rettigheder, dvs. selvbestemmelsen samt krav om ansvarlighed, dvs. at man bør påtage sig ansvar og pligter.

Er brugeren moralsk person?

Begrebet 'brugeren' er mangetydigt. Det kan dække mennesker der kun er moralske subjekter og mennesker der er hele moralske personer, samt hele spektret derimellem. Fælles for dem alle er at de er moralske subjekter. Derfor gælder de civile rettigheder og omsorg for dem, og kravet om brugerindflydelse opstår allerede her. Det er for at kunne give disse brugere den rette slags beskyttelse og omsorg at der skal være brugerindflydelse. Tanken er at brugerne i kraft af deres oplevelse bedre kender det der for dem er et godt liv. Men nogle brugere er også moralske agenter i et eller andet omfang. For dem gælder også politiske rettigheder, dvs. selvbestemmelse. Brugerindflydelsen skal her så vidt mulig fremmes gennem brugerens selvbestemmelse.

Hvad er rettighed og omsorg godt for?

Rettighed og omsorg angår altså kun væsener som påvirkes af det andre gør f.eks. med hensyn til hvordan man har det, hvordan man oplever sig selv og behandler sig selv. Når man på denne måde tilhører det etiske ansvarsområde udløser det 'servicekrav' rettet mod de mennesker der omgiver en (i det omfang de er moralske personer). Der skal tages relevant hensyn til en: Der er på den ene side grænser for hvor langt omverdenen må gå, der er civile rettigheder; og på den anden side grænser for hvor lidt omverdenen må yde, der er omsorgspligt og politiske rettigheder. Kravet består i at yde hverken for meget eller

for lidt. Men hvordan sikre dette lige tilpas? Det tror jeg ikke man kan medmindre man har en god forståelse for hvad der er det gode liv for den konkrete bruger.

Det gode liv for brugeren må, som for enhver anden, grundlæggende være et liv baseret på værdier som til sammen matcher det at være moralsk subjekt og moralsk agent. Jeg tror velværd og selvværd er væsentlige her: *Velfærd* i betydningen velvære, dvs. så vidt mulig at leve det liv man foretrækker at leve. *Selvværd* i betydningen at føle sig betydningsfuld og handleduelig. Både rettighedsidealene og omsorgsidealet er efter min mening nyttige midler til at fremme det gode liv, men de er blot midler, dvs. forskellige veje til målet.

Der flere strategier: Arbejdet kunne f.eks. fokusere på velfærd og forsøge at fremme den gennem de civile rettigheder eller gennem omsorg (eller en kombination af begge), dvs. ved at beskytte brugeren og gennem omsorg bekræfte hans / hendes sociale tilhørsforhold. Arbejdet kunne imidlertid også fokusere på selvværd og forsøge at fremme dette gennem de politiske rettigheder, dvs. ved at udvikle brugerens selvbestemmelse og ansvarsområde.

Består der et dilemma mellem brugerret og omsorg?

Spørgsmålet er egentlig to: Hvorvidt omsorg kan komme i konflikt med pligten til at yde brugeren retsligt funderet beskyttelse? Og hvorvidt omsorg kan komme i konflikt med pligten til at fremme brugerens politiske rettigheder? Det praktiske dilemma er med andre ord tvetydigt, ja endog flertydigt for der kan også opstå konflikt internt mellem de to rettighedstyper, hvis f.eks. brugeren gennem selvbestemmelsen skader sig selv (eller andre); altså når hævdelser af personens politiske rettigheder medfører krænkelse af civile rettigheder, brugerens egne eller andres.

Jeg ved ikke hvilken type konflikt der er den mest almindelige i social- og psykiatriarbejdet: Omsorg versus civil ret, omsorg versus politisk ret eller civil ret versus politisk ret. Oplevelsen af konflikt og fejlskøn opstår vel især hvis man ikke kender sine værktøjer godt nok eller ikke ved hvilket værktøj der er det relevante i situationen, eller hvis man er presset eller nedsunken i arbejdet på en sådan måde at man ikke kan finde tid og rum til at bringe sin viden i anvendelse. Jeg kan forestille mig at det nogen gange kan være vanskeligt og krævende at træffe den rigtige afgørelse. Men jeg tror at det er helt umuligt, hvis man glemmer formålet: Det gode liv for brugeren. Det er en nødvendig betingelse for at kunne vælge mellem værktøjerne at man har en rimelig sikker fornemmelse for dette i forhold til den enkelte bruger.

Når man almindeligvis taler om 'dilemmaet mellem ret og omsorg', er det måske hyppigst konflikten mellem omsorg og selvbestemmelsesretten der tænkes på? Hvis man i en situation med rette har identificeret konflikten som en konflikt mellem omsorgspligt og pligten til at fremme selvbestemmelse og der skal vælges side, så mener jeg at det er hensynet til selvbestemmelsen der skal vige. Hvis følgerne af selvbestemmelsen er væsentligt negative for brugerens velfærd og værdighed (og andres), mener jeg det er forkert at insistere på selvbestemmelsesretten. Det ville være at lade brugeren i stikken. Det kan man kun hvis man har tabt formålet af syne.

Hvad sker der hvis man glemmer formålet med arbejdet?

Det der sker når formålet tabes af syne er egentlig at værktøjet - rettighed og omsorg - bliver selvstændiggjort: Værktøjet får status som noget der har værdi i sig selv, og dermed som noget der i sig selv har krav på respekt og ikke må fraviges.

Det sker f.eks. hvis brugerens selvbestemmelsesret hævdes blindt i situationer hvor brugeren enten ikke kan træffe beslutninger, eller selv træffer beslutninger der alvorligt skader ham / hende. Det svarer til at ignorere brugerens interesse i situationen. Hvis man uden blik for brugeren insisterer på selvbestemmelsesretten stempler man brugeren som ligegyldig, og dermed er han / hende i realiteten stødt ud af det etiske ansvarsområde. Det bliver derfor tilfældigt om respekt for retten falder sammen med hensynet til brugeren.

På samme måde kan omsorg som værdi i sig selv resultere i krænkelser af brugeren. Det sker f.eks. når omsorgsarbejdet ikke anerkender forskellen mellem personer, dvs. når forskellen på personale og bruger viskes ud. Hvis f.eks. arbejdet bringer personale og bruger meget tæt sammen, så tæt at man opbygger sin identitet i forhold til hinanden. Så er risikoen at medarbejderen dominerer brugerens horisont og synsvinkel enten ved så at sige at besætte brugerens bevidsthed eller ved uintenderet at ignorere den. Samspillet kan blive så tæt at brugeren ikke kan opretholde sin status som moralsk subjekt endsige som moralsk person. Så er brugeren reduceret til ligegyldighed. Medarbejderen møder kun sig selv. Denne trussel mod brugeren synes at blive forstærket, når arbejdet organiseres som alenearbejde, så medarbejderen kun sjældent møder sine kolleger. Problemet er da hvordan man som medarbejder ved om man går for vidt i forhold til en bruger. Det er vanskeligt på én gang at være nedsunket i sit omsorgsarbejde og distanceret vogte at man ikke krænker nogen, der enten slet ikke er i stand til at sige fra eller gennem tiden er vænnet til ikke at gøre det. For at man i en konkret situation kan vide om man er på den rigtige side af strengen skal der være andre personer der følger med i hvad man laver. Det professionelle værn, den professionelle eftertanke, bliver først til i et samspil med kollegerne.

Slut

Altså: På den ene side er rettigheder middel til at beskytte brugeren mod intenderede overgreb, og ikke mindst mod den gode viljes uintenderede overgreb i omsorgens tjeneste. Rettigheder skal *sikre* at ingen er ligegyldig. På den anden side er omsorgspligten middel til at *bekræfte* at ingen er ligegyldig ved at sørge for at ingen lades alene. Konflikten mellem dem opstår når formålet tabes af syne så rettighed og omsorg i realiteten selvstændiggøres. Og så er det at personen bliver ligegyldig. Derfor er det vigtigt at fastholde visionen om det gode liv. Fastholde formålet. Det er dette der bør være hovedopgaven for en kollektiv eftertanke.